

ՄՏԵՓԱՆՈՍ ՕՐԲԵԼՅԱՆ, «ՊԱՏՃԱՌ-ՏԱԲԵՒ ՍՐԲՈՅ ՀՈԳԻՈՅՆ»

Բանալի բառեր՝ Ստեփանոս Օրբելյան, հակաճառություն, Սուրբ Հոգի, դավանաբանություն, Հոգեգալուստ, հայ եկեղեցի, ձեռագիր:

Ստեփանոս Օրբելյանի¹ (1250-1303) «Հակաճառություն ընդդեմ երկաբնակաց»² դավանաբանական ծախսված աշխատությունը նրա կարևոր երկերից մեկն է, որ գրել է իր կյանքի վերջին տարում:

Ստեփանոս Օրբելյանն ապրում էր այնպիսի ժամանակաշրջանում, երբ հայ եկեղեցին դավանաբանական լուրջ պառակտման եզրին էր կանգնած: Որոշ հոգևորականներ, Գրիգոր Անավարզեցի կաթողիկոսի գլխավորությամբ, քաղկեդոնական կողմնորոշում ունենալով՝ ջանում էին եկեղեցում նորամուծություններ մտցնել՝ փոանգելով նրա ինքնուրույնությունը: Ստեփանոս Օրբելյանը, լինելով Սյունյաց մետրոպոլիտ, չէր կարող անտարբեր լինել դավանաբանական խնդիրների հանդեպ: Նա ամեն գնով ցանկանում էր անխաթար պահել հայ եկեղեցու և հայրերի ժառանգությունը, ուստի և ձեռնարկեց այս դավանաբանական աշխատությունը՝ հիմնվելով Սուրբ Գրքի և սուրբ հայրերի խոսքերի վրա. «Ես՝ եղկելիս քան զամենայն մարդ... տկարս Ստեփաննոս, յերեսս անկեալ աղաչեմ զամենեսեան՝ ո՛չ խնույ զականջս ձեր. եւ ո՛չ կափուցանել զաչս ձեր ի հայրենի պատուիրանէն՝ որ աւանդեցաւ ձեզ յառաքելոց սրբոց եւ ի հայրապետաց: Ոչ պատատել զցանգ հայրենի, եւ քակել զաղէնս նախնեացն, զի մի՛ հարցէ զձեզ աւճ խարամանի ըստ գրեցելումն: Զի տեսանենք ասիա աւճք բազումք վիշա-

* Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան, գիտաշխատող, gayaneterzyan47@gmail.com, հոդվածը ներկայացնելու օրը՝ 14 ապրիլի, գրախոսելու օրը՝ 19 մայիսի, 2024:

¹ Ստեփանոս Օրբելյանի կյանքն ու գործունեությունը տե՛ս **Ստեփանոս Օրբելյան, Սյունիքի պատմություն**, թրգ., նրծ. և ծնթ. **Ա. Աբրահամյանի**, Երևան, 1986, էջ 3-63, **Գ. Մ. Գրիգորյան**, «Ստեփանոս Օրբելյան», *ՊԸՀ*, № 4, 1976, էջ 155-164:

² Տե՛ս տպ. **Ստեփանոս Օրբելյան**, *Հակաճառություն ընդդեմ երկաբնակաց*, Կ. Պոլիս, 1756:

պաձեռք՝ արեալ զեզուս իւրեանց եւ զԺանիս առ ի հարկանել զձեզ. որք նախ ի հաւատոս ձեռնարկեցին տապալել, եւ ապա յալլէնս եւ ի սահմանս եկեղեցոյ»³:

«Հակահառություն ընդդէմ երկաբնակաց» երկում Ստեփանոս Օրբելյանը սուր քննադատության է ենթարկում այն նորամուծությունները, որոնք խորթ են հայ եկեղեցու դավանությանը և չեն կարող ընդունվել նրա ծիսակարգի մեջ: Հանգամանակից և երբեմն կոշտ տոնով բացատրում է դրանց մահաբեր և վտանգավոր լինելը հայ առաքելական եկեղեցու համար, որ հավատարիմ էր մնացել տիեզերական երեք սուրբ ժողովների վարդապետությանը: Ստեփանոսը հնարավորինս ընկալելի կերպով ի ցույց է դնում Հայ եկեղեցու դավանաբանության անադարտությունը՝ կոպտորեն հանդիմանելով քաղկեդոնական ուսմունք տարածողներին և նրանց մեղադրելով տգիտության մեջ: Աշխատության կարևորությունն ու արժեքն ընդգծելու համար բազմիցս շեշտում է գործն Աստծո գործությամբ նախաձեռնելու մասին. «Չարացեալք ի Հոգւոյն Սրբոյ»⁴, «Եւ այս ոչ ինեւ, այլ Տէրամբ զարացեալ»⁵, «Ահա, հրաման տայ մեզ Հոգին Աստուծոյ բերանով տեսանողին, մեծապատուէր քարոզութեամբ՝ գոչել համարձակ զբանն կենաց, զի յերեսս զերծուցից զձեզ յեկեալ հասեալ չարէս»⁶:

Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանում Ստեփանոս Սյունեցու «Հակահառություն ընդդէմ երկաբնակաց» աշխատությունը պարունակող ձեռագրերի հիմնական մասում և տպագրում բացակայում է իններորդ՝ «Պատճառ տաւնի Սրբոյ Հոգւոյն» գլուխը⁷ (գիրքը բաղկացած է տասներկու գլխից): Տպագրում վերոնշյալ գլխի բացակայության պատճառը նրա հիմք ձեռագրում դրա բացակայությունն է:

Աշխատության յուրաքանչյուր գլուխ Ստեփանոս Օրբելյանը ձեռնարկել է ժամանակի ազդեցիկ և երևելի հոգևորականներից որևէ մեկի խնդրանքով, այս գլուխն էլ բացառություն չէ՝ գրել է Բջնու տեր Հովհաննես Եսիսկոպոսի խնդրանքով:

«Պատճառ տաւնի Սրբոյ Հոգւոյն» գլխում հեղինակը հանգամանակից բացատրում է, թե ինչու ենք Հոգեգալստյան տոներ մեկ օր տոնում, իսկ քաղկեդոնական եկեղեցիները՝ ութ: Հոգեգալուստը կամ Պենտեկոստէն քրիստոնեական մեծագույն տոներից մեկն է, երբ Սուրբ Հոգին հրեղեն գործությամբ իջավ և Քրիստոսի խոստման համաձայն Համբարձումից հետո որպես մխիթարիչ

³ Նույն տեղում, էջ 60-61:

⁴ Նույն տեղում, էջ 6:

⁵ Նույն տեղում, էջ 8:

⁶ Նույն տեղում, էջ 42:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 3-189:

ուղարկվեց քրիստոնյա աշխարհին՝ մինչև Քրիստոսի երկրորդ գալուստը: Սա մեծ ու բերկրալից տոն է, և պետք է այն մեծ ուրախությամբ և ցնծությամբ տոնել մեկ օր, այլ ոչ բազում օրեր: Իսկ քաղկեդոնական եկեղեցիները, որոնք ութ օր են նշում Հոգեգալստյան տոնը, ըստ հեղինակի, եղծում են շնորհի գործությունը և զայրացնում Սուրբ Հոգուն: Դրա համար ասում է. «Ես՝ գալուստեալ Տե՛րամբ, ցուցից ձեզ գիտրիտւոյդ միակին, զի «Տէր առաքեաց զիս եւ զՀոգի նորա»⁸:

Ստեփանոս Օրբելյանի օրոք Հոգեգալստյան մեկօրյա տոնակատարությունը հախանաբար միայն Սյունիքում էր մնացել՝ վերջինիս համառ ջանքերի շնորհիվ, քանի որ Օրբելյանն ամեն կերպ փորձում էր գոնե իր հոգևոր ենթակայության տակ գտնվող հատվածը գերծ պահել քաղկեդոնական ազդեցությունից: Այդ տարակարծությունների պատճառով նա ստիպված էր իր աշխատության մեջ անդրադառնալ նաև այս հարցին: Ենթադրելի է, որ մինչև ԺԲ. դար Հայ եկեղեցին հավատարիմ է մնացել Հոգեգալուստը մեկօրյա տոնակատարությամբ նշելու ավանդույթին: Սակայն Ներսես Ծնորհալու ժամանակ Հոգեգալստյան տոնի հետ կապված հարցն արդեն տարաձայնությունների առիթ է տվել: Տպագիր «Ծաշոց»-ում կա հետևյալ նշումը. «Այս վեց օրս սուրբն Ներսէս Ծնորհալին կարգեաց տօնել զտօն Հոգւոյն Սրբոյ գալստեանն, և զարդարեաց երգօք և ընթերցումովք: Բայց հինգ աուրքք շաբաթիս՝ պահք են անլուծանելի»⁹: Ստեփանոս Օրբելյանն այդ մասին հետևյալն է ասում խնդրո առարկա գլխի ամենավերջում. «Բայց զայս ծանի՛ր, ո՛վ բարեմիտ եղբայր, գուցէ ասիցես, մի՞ թէ հայրապետ Հայոց սուրբն Ներսէս ոչ էր տեղեակ բանին ճշմարտութեան: Այո՛, եւ եւս վկայեմ, բայց ի խորհուրդ սիրոյ երգեաց զշարականքն Հոգւոյն Սրբոյ, այլ յետոյ ի խորհուրդ մտեալ եւ ի միտս եկեալ եւ զհտացեալ, թէ յո՛ժ մոլորութիւն է զայս առնել, եւ ի բաց թողեալ գերզն զայն, զի ոչ կատարեաց, եւ թէ հակառակիս, թէ ճշմարիտ կատարեալ ութաւրեայ տաւնէ, մի՞թէ ոչ ունէր կարողութիւն կամ գաւրութիւն, որ զերիս աուրսն այլ էր երգեալ, բայց վասն մեծ հայհոյութեան ի բաց հրաժարեցաւ»: Ըստ Օրբելյանի՝ Ներսէս Ծնորհալին թեև սկզբում տեղի է տվել ութօրյա տոնակատարությանը եւ նույնիսկ շարականներ հորինել, սակայն հետո, մոլորությունից խուսափելու համար, հրաժարվել է կատարել:

ԺԲ.-ԺԳ. դարերում հայ առաքելական եկեղեցու որոշ հայրեր Հոգեգալստյան ութօրյա տոնակատարության տարբեր օրերին նվիրված շարականներ են հորինել:

⁸ Հմմտ. Ես. ԽԸ. 16:

⁹ Ծաշոց, Գիրք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Բ. տպագրութիւն, Վաղարշապատ, 1872, էջ 474:

1. Ներսես Դ. Շնորհալի (1102-1173), «Կանովն Պենտակոստեին երկրորդ աւուրն» (հաջորդաբար մինչև «Կանովն ելթներորդ աւուրն») ¹⁰, «Հոգեգալստեան Բ. աւուր», «Հոգեգալստեան Գ. աւուր», «Հոգեգալստեան Դ. աւուր» ¹¹:

2. Մխիթար Այրիվանեցի (1224-1290), «Գանձ երրորդ աւուրն գալստեան Հոգւոյն» ¹²:

3. Գրիգոր Է. կաթողիկոս Անախարզեցի (1240-1307), «Չհոգւոյն Սրբոյ Գալստեան ութերորդ աւուրն» ¹³:

Օրբելյանից հետո Հայ Առաքելական եկեղեցում առ այսօր Հոգեգալստյան տոնը ութօրյա տոնակատարությամբ է տոնվում:

Ստեփանոս Օրբելյանի «Հակահառնություն ընդդէմ երկաբնակաց» աշխատության իններորդ՝ «Պատճառ տաւնի Սրբոյ Հոգւոյն» գլուխը պահպանվել է Մաշտոցյան Մատենադարանի երեք և Վենետիկի Մատենադարանում գտնվող մի ձեռագրում ¹⁴: Բնագիրը կազմելու համար օգտագործել ենք Մաշտոցյան Մատենադարանի ձեռագրերը՝ «Ա»-ն համարելով հիմք ձեռագիր:

Ա. ՄՄ 2678. 169ա-170բ, Ժողովածու, 1426-1476 թթ., գրիչ՝ Մաթեոս: 387 թերթ, թուղթ, 26×16,5, միասյուն, երկսյուն, նոտրգիր:

Բ. ՄՄ 573. 80բ-84ա, Ժողովածու, ԺԵ. դ., Տաթև, գրիչ՝ Թումա վարդապետ Կաֆայեցի: 483 թերթ, թուղթ, 11,4×13,5, միասյուն, բոլորգիր:

Գ. ՄՄ 3192. 187ա-192բ, Ժողովածու, 1714 թ. գրիչ՝ Մկրտիչ: 347 թերթ, թուղթ, 15,1×10,5, միասյուն, նոտրգիր:

Բնագիրը պատրաստելիս առաջնորդվել ենք հետևյալ սկզբունքներով.

ա. Մեկ բառից ավելի տարրերը ցուցնելու նշելու համար կիրառել ենք «փիս» համառոտագրությունը:

բ. Ձեռագրերում երբեմն օգտագործվում է «աւ» երկհնչյունը, երբեմն էլ «օ» տառը, մենք օգտագործել ենք «աւ» երկհնչյունը՝ միօրինակությունը պահելու համար:

¹⁰ Մատենագիրք Հայոց, հ. ԻԱ, ԺԲ. դար, Ներսես Շնորհալի, Գիրք Ա., Երևան, 2018, էջ 1051-1072:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 1153-1154:

¹² Է. Հարությունյան, «Մխիթար Այրիվանեցու «Գանձարանը»», ՊԲՀ, № 3, 1975, էջ 109, Մխիթար Այրիվանեցի, Գանձեր և Տաղեր, աշխ. Է. Հարությունյան, Երևան, 2005, էջ 221-224:

¹³ Հ. Անասյան, Հայկական մատենագիտություն Ե-ԺԸ դդ, հ. Ա., Երևան, 1959, էջ LXVI:

¹⁴ Մայր ցուցակի հայերեն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վենետիկ, հ. Է, Վենետիկ, Ս. Ղազար, 1996, ձեռ. թիվ 1837, էջ 231: Ժողովածու, ԺԵ. դ, գրիչ՝ Մարտիրոս: 138 թերթ, թուղթ, 11×16, միասյուն, բոլորգիր:

զ. Չեռագրերում գործածվում է թե՛ «եւ»-ը, թե՛ «և», մենք օգտագործել ենք «եւ»-ը՝ միօրինակությունը պահելու համար:

դ. Ավերացրել ենք ուղղագրությամբ պահանջվող «յ»-երը:

ե. Բնագիրը կետադրել ենք ժամանակակից հայոց լեզվի կանոններով:

ԲՆԱԳԻՐ

Տասներորդ ձեռնարկ:

Պատճառ տաւնի Սրբոյ Հոգւոյն¹⁵, եթէ ընդէ՛ր մի աւր տաւնեմք եւ ոչ ուր, ըստ այլ ազգ քրիստոնէից, եւ յի՛նչ դէմս հայի միոյ աւուր խորհուրդն: Եւ այս ի խնդրոյ Տեառն Յովհաննիսի¹⁶ Բջնոյ եպիսկոպոսի:

«Գոչեա՛ զաւրութեամբ եւ մի՛ խնայէր¹⁷. քարձրացո՛ իբրեւ զփողոյ¹⁸ բարբառ քո»¹⁹: Ասա՛ ցքաղաքդ Հրեաստանի. «Ահաւասիկ Աստուած մեր, ահաւասիկ Տէր, Տէր զայ զաւրութեամբ եւ բազուկն տերութեամբ իւրով»²⁰: Ահա այս²¹ ձայն ի հնումն²² առ ամովսածին մարգարէն, իսկ այժմ ի նորումս առ իս՝ սիոնածին տեսանողս, որ ոչ եմ ստուերին ծառայ, այլ ճշմարտութեան պաշտպան: Վասն որոյ *գոչեմ* մեծապէս, ապա առ նորս Երուսաղէմ, եւ *քարձրացուցանեմ* «իբրեւ զփողոյ զբարբառ»²³ իմ յականջ որդւոց նորս Իսրայելի: «Ահաւասիկ Աստուած» մեր, «ահաւասիկ Տէր», այսինքն՝ Հոգին Սուրբ, «զայ զաւրութեամբ»²⁴ մեծի աւուր Պենտէկոստէիս²⁵ եւ լնու զարարածս հրազինեալ, զորդիս Ադամայ: Տաւնեցէ՛ք ուրախութեամբ եւ արարէ՛ք զսա աւր մեծ, աւր հրճուանաց եւ բերկրալից ցնծութեան եւ ուրախութեան, աւր մի, որ զազատութեան ունի զշնորհ²⁶, եւ ոչ աւր բազում, որով եղծանի շնորհացն զաւ-

¹⁵ ԲՀոգւոյն

¹⁶ ԳՅովանիսի

¹⁷ Գխնայիր

¹⁸ Գփողոյ

¹⁹ Ես. ԾԸ. 1:

²⁰ Հմմտ. Ես. Խ. 10. «Ահաւասիկ Աստուած ձեր, ահաւասիկ Տէր, Տէր զայ՝ զաւրութեամբ եւ բազուկն տերութեամբ իւրով»:

²¹ ԳԱհա այս *ի/ս* այս ահա

²² Բ հնչումն

²³ Հմմտ. Ես. ԾԸ. 1:

²⁴ Ես. Խ. 10:

²⁵ Բ Պենդէկոստէիս

²⁶ ԲԳշնորհս

րութիւն: Ձի որք մոլար մտաւք պատիւ²⁷ հոգան Հոգւոյն²⁸, եւ զմինն ութ թուով կարգեն՝ ութ ար տաւնելով, զայրացուցանեն զՀոգին Սուրբ եւ զրկին ի շնորհաց յիսներեկ²⁹ աւուրն, առ որս գոչե՝ ասելով. «Չոհք ձեր եւ պատարագն, եւ խունկն այնպէս են, որպէս թէ զկառափն մարդոյ հարկանիցէ ոք»³⁰: Վասն որոյ եւ ես՝ զաւրացեալ Տերամբ, ցուցից ձեզ զխորհուրդ միակին, զի՝ «Տեր առաքեաց զիս եւ Հոգի նորա»:

Միակն մեծ ունի զաւրութիւն, զի ոչ ունի այլ սկիզբն, այլ ինքն³¹ սկիզբն³² ամենայնի, յորմէ ծնանին ամենայն բնութիւնք թուոց³³, որպէս³⁴ միակն մինն, որ անսկիզբն³⁵ գոյով, սկիզբն եղել արարածոցս, յորմէ յառաջեցան ամենայն բնութիւնք եղականաց: Միակն թիւ սուրբ, նուիրեալ Աստուծոյ, զոր եւ Տէրն յորժամ յայտնէր զխորհուրդ իւր բարեկամին իւրոյ³⁶ Մովսէսի, զիններորդն աշխարհի եւ մարդկան թողոյր բաժին, եւ տասներորդն, որ միակ թիւ է, ինքեան էառ բաժին, զի տասանորդ հրամայեաց տալ ամենայն ժողովրդեանն բաժին Աստուծոյ յամենայն ընչից իւրեանց³⁷: Պատուեցաւ եւ³⁸ եւթն թիւն ի մէջ Իսրայելի, զի հանգիստ է Աստուծոյ: Վասն որոյ շաբաթ եւ փափուկ կոչեցաւ, բայց ազատութիւն ոչ կարաց տալ ումեք, այլ միակն միայն ունէր զազատարար զաւրութիւն, զի միակն կոչեցաւ յոբելեան, որ է թողութիւն, քանզի հրամայեցաւ յաւրինացն եաւթնիցս եւթ. ժամանակ վճարել, որ է ԽԹ. (49) եւ յիսներեկին, որ մի թիւ է, յետ եւթնիցն ազատանալ ամենայն անցաւորաց³⁹ եւ ծառայից մարդոյ եւ անդաստանաց⁴⁰:

Արդ՝ ո՛վ իմաստուն, քննեա՛ւ եւ տե՛ս, եթե՛⁴¹ ընդէ՛ր յառաջագոյն սահմանեցաւ յոբելեանդ, եւ պատուեցաւ⁴² յիսներեակդ⁴³ յԱստուծոյ եւ ի մարդկանէ,

²⁷ Գ՝հք

²⁸ Բ հոգան Գ՝հք

²⁹ Բ իսներեկ Գ յիսներեկի

³⁰ Հմմտ. Ես. ԿԶ. 4. «Անաւրենն, որ մատուցանէ ինձ եզն պատարագ՝ այնպէս է որպէս թէ հարկանիցէ ոք զկառափն մարդոյ»:

³¹ ԲԳ՝հք

³² Գ սկիզբ

³³ ԲԳ եղականաց

³⁴ ԲԳ՝հք

³⁵ Գ անզկիզբն

³⁶ ԲԳ՝հք

³⁷ Տե՛ս Ղեւտ. ԻԷ. 30-32, Թիւք ԺԸ. 25-28:

³⁸ ԲԳ՝հք

³⁹ Բ յանցաւորաց

⁴⁰ հմմտ. Ղեւտ. ԻԵ. 8, 10-13:

⁴¹ Գ թէ

⁴² Բ պատուեցաւ

⁴³ Գ յիսներեակդ

զի գրեալ է, թէ Ս. (2000)⁴⁴ ամաւ սուղ ինչ նուազ յառաջ քան զգալ Բանին յաշխարհ, արինադրեցաւ ի Մովսիսէ, զի զատիկն եւ գառնագինութիւնն⁴⁵, որ բաղարջակերքն⁴⁶ եւ պասեքն էր, սահմանեցաւ յիշատակ ելիցն⁴⁷ նոցա յեզիպտոսէ⁴⁸, եւ անցիցն ընդ ծովն Կարմիր, եւ փրկութեան ի փարաւոնէ: Եւ այս նկարեալ ունէր յինքեան⁴⁹ զխորհուրդն երկրորդ Մովսէսին, որ եկն եւ եհան զմեզ ի դժոխոցն եւ անցոյց ընդ ծով մեղաց աշխարհի եւ եհան յանապատ՝ յեկեղեցի եւ յերկինս, եւ⁵⁰ ընկղմեաց զիմանալի փարաւոնն՝ զիշխանն մահու, եւ ինքն փոխանակ անբան գառանցն, զենաւ մեզ Գառն երկնաւոր եւ փոխանակ բաղարճին⁵¹՝ ետ ի Վերնատանն զմարմինն⁵² իւր անապական⁵³ եւ անխմոր⁵⁴ ի կերակուր, որով սրբիմք եւ լինիմք որդի Աստուծոյ: Եւ ի նոյն քանիս լուսնին եւ ի նոյն աւր Չատկին, որ ի հինն էր, արինադրեաց մեզ՝ նորոյս⁵⁵ Իսրայէլի, առնել նոր Չատիկ՝ յիշատակ մեծի նորոգմանն եւ նորոյ փրկութեան, զոր ընկալաք ի Տեառնէ: Իսկ Պենտէկոստն, որ թարգմանի յիսներեակ⁵⁶, սահմանեցաւ յոքելեան, այսինքն՝ աւր թողութեան, եւ կարգեցաւ տաւն արինացն տուչութեան⁵⁷, զի յայնմ աւուր տուան արլենքն, եւ ապա թողաւ յանցանք ժողովրդեանն, որ մեղան որթագործութեամբն⁵⁸, որ տուաւ երկրորդ տախտակք⁵⁹ պատգամացն⁶⁰: Եւ հրամայեցաւ առնուլ ձեթ ի ձիթենեաց⁶¹ խակակութիւն⁶² լոյս⁶³, և ծաղիկքն Դ. (4) եւ խունգն⁶⁴ Դ. (4) խառնեալ

⁴⁴ ԲԳԲՌ.

⁴⁵ ԲԳ գառնագենութիւն

⁴⁶ ԲԳ բաղարճակերքն

⁴⁷ Բ յեկիցն, Գ յելից

⁴⁸ Գ Եկիպտոսէ

⁴⁹ ԲԳ յինքն

⁵⁰ Գ չիք

⁵¹ Գ բաղարճին

⁵² Գ մարմին

⁵³ ԲԳ զանապական

⁵⁴ Գ զանխմոր

⁵⁵ Գ նորոյս

⁵⁶ ԲԳ յիսներեկ

⁵⁷ Ա տուչութեան

⁵⁸ Գ յորթագործութեամբն, տե՛ս ՆԲՀԼ, որթագործութիւն՝ գործելն գործ կամ զերինչ ձուլածոյ:

⁵⁹ Գ տախտակքն

⁶⁰ Ելից, ԼԲ. 1-17:

⁶¹ Գ ձիթենեաց չիս ձիթենոյ նոցա

⁶² Իսակակութ՝ խակ-խակ կթվար՝ քաղված (Ստ. Մախասեանց, Հայերէն բացատրական բանասրահ, հատոր Բ., Երևան, 1944):

⁶³ Տե՛ս Ղեւտ. ԻԴ. 2, Ելից ԻԷ. 20:

⁶⁴ ԲԳ խունկն

եւ⁶⁵ եփեալ⁶⁶ եւ կազմեալ յաւծումն քահանայութեան, եւ լինէր միջոց Ջատկին եւ Պենտէկոստէին յիսուն ար: Եւ այս նկարեալ ունէր յինքն զխորհուրդ իջման Հոգւոյն Աստուծոյ յարարածս, որ ի լրման ժամանակին եկն: Եւ փոխանակ քարեղէն տախտակացն, գրէր զպատգամս Հարն եւ Որդւոյն⁶⁷ ի սիրտ եւ յոգի⁶⁸ առաքելոցն, եւ փոխանակ որթագործութեան, զկռապաշտութեան յանցանս թողոյր որդւոցս⁶⁹ Ադամայ: Եւ փոխանակ նիւթական եւղոյն⁷⁰, անճառելի և աննիւթ շնորհաւքն էաւ եւ զարդարեաց զքնութիւնս մեր: Եւ փոխանակ առարեայ ազատութեան, զմշտնջենաւոր ազատութիւն ետ⁷¹ եւ տայ հանապազ հաւատացելոց: Վասն որոյ եւ ըստ հնոյն սահմանի արինադրեցաւ մեզ յետ Ջատկին յիսներեկ ատուրն, յորում էջ Հոգին Աստուծոյ ի Վերնատունն, տաւնել մեզ զտաւն Հոգւոյն մի ար: Եւ ոչ Բ. կամ աւելի:

Ահա, ծանի՛ր, եղբա՛յր, եթէ⁷² քանի՛ ժամանակաւք յառաջ պատուեաց⁷³ Աստուած եւ նշանեաց⁷⁴ զար իջման Հոգւոյն Սրբոյ յաշխարհ եւ գյոբեւեանն⁷⁵, վասն որոյ⁷⁶ սահմանեաց ազատութիւն եւ գլխներեկ⁷⁷ թիւն պատուեաց⁷⁸, զի յետ յարութեան իւրոյ յիսներեկին առաքելոց էր զՀոգին իւր յարարածս: Արդ՝ եթէ ըստ ոմանց աւելի ատուրքք պատուելոց⁷⁹ էր զՀոգին եւ ութ խորհուրդ ունէր, ընդէ՛ր ի հնումն ոչ արինադրեաց եւ կամ գյոբեւեանն⁸⁰ ընդէ՛ր մի ար կոչեաց, եւ ոչ ութ, զի յորժամ գլխունն անցանէր, այլ ոչ գոյր հնար թողութեան, եւ խափանէր ազատութիւնն: Եւ այլ ծանի՛ր ճշմարտիւ, զի ամենայն ոք, որ զմի արն ութ սահմանէ, ապականէ⁸¹ զմիակին խորհուրդն եւ զայրացուցանէ զՀոգին Սուրբ: Չի մին⁸² յորժամ անցանէ ընդ յինքն⁸³, այ-

⁶⁵ Գ՝/ը

⁶⁶ Ա յեփեալ

⁶⁷ Գ Որդւոյն յի/ս ի Որդոյն

⁶⁸ Գ հոգի

⁶⁹ Բ որդոցս

⁷⁰ Բ եղոյն, Գ իւղոյն

⁷¹ Գ զմշտնջենաւոր ազատութիւն ետ յի/ս զմշտնջենաւորն ետ

⁷² Գ թէ

⁷³ Բ պատվեաց

⁷⁴ Գ նշանակեաց

⁷⁵ Ա զոբեւեանն

⁷⁶ Ա այն

⁷⁷ Գ գլխներեկն

⁷⁸ Բ պատվեաց

⁷⁹ Բ պատվելոց

⁸⁰ Ա գյոբեւեան

⁸¹ Գ չիք

⁸² Գ մինն

⁸³ Գ ինքն

սինքն⁸⁴՝ յերկեակն⁸⁵ եւ յերրեակն⁸⁶ եւ յայլն, ապա եւ ոչ է մի, այլ ճեղքեցաւ միական եւ հատաւ ի բազում մասունս, եւ եղծանի⁸⁷ եզական⁸⁸ թիւն, եւ յոբելեանն⁸⁹ յորժամ անցանէ ընդ յիսունն, այլ ոչ է յոբելեան, այլ անցաւ ընդ շնորհալից եւ ընդ խորհրդական թիւն եւ յոչինչ փոխարկեցաւ:

Արդ՝ Աստուած յառաջ ժամանակաւք մեծաւ տեսչութեամբ զյիսունն խորհրդածեաց եւ պատուեաց, եւ ազատութիւն արինադրեաց՝ նկարելով ի նմա զիջումն Հոգւոյն իւրոյ, որ ի լրման ժամանակի իջանելոց էր յաշխարհ: Դու ընդէ՛ր յաւելուած առնես ի վերայ Աստուծոյ եւ զյիսունն յիսուն եւթն կարգես: Աստուած ի խորհո՞ւրդն փառաւորի, թե՛ յաւուրց թիւն, թե՛ կարաւտ էր բազում աւուրց տալնելոյ: Մի՞թէ ոչ էր կարող մինչև յութ արն⁹⁰ հողմով եւ հրեղէն լեզուաւքն⁹¹ երեւել⁹² ի Վերնատանն: Ո՛վ վատթար, դու իմաստնագո՞յն ես, քան զՀոգին Աստուծոյ, մի՞թէ քեզ աւելի ծանուցաւ խորհուրդն Աստուծոյ, քան Մովսէսի⁹³ եւ մարգարէիցն, մի՞թէ հարքն առաջինք քեզ չափ հոգի եւ գիտութիւն ոչ ունէին: Բայց լո՛ւր եւ այլ խորհուրդ ծանուցանեմ քեզ վասն միոյ աւուր⁹⁴ տալնախմբութեանս⁹⁵: Ի հնումն տալնէին զսա ի խորհուրդ նորոյ⁹⁶, յորում էջ Հոգին Աստուած, զի զայս նկարեալ ունէր յինքն, իսկ նորս եկեղեցի տալնէ զայս⁹⁷ երկակի դիմաւք. մի՛՝ յիշատակ գալստեան Հոգւոյն Սրբոյ, եւ մի՛՝ պատկեր ապագայի աւուրն, զի որպէս ամենայն իրաւք հինն զնորս նկարագրէր, եւ նա ապացոյց էր եւ սա ճշմարտութիւն, այսպէս եւ նորս զհանդերձեալն նկարէ խորհուրդ⁹⁸, զի եւ սա հանդերձելոյն է պատկեր: Չի յորժամ այս վախճանի, ապա թէ ամենայն ստուերք եւ ապացոյցք խափանին, եւ քաւոք⁹⁹ եւ պատրուակք ի բաց բառնին, եւ ճշմարտութիւն¹⁰⁰ թագաւո-

⁸⁴ ԲԳՆԻՔ

⁸⁵ Գերկեակն

⁸⁶ Գերրեակն

⁸⁷ ԲԳԵԴԾԱՆԵՍ

⁸⁸ ԲԳԳԵԳԱԿԱՆ

⁸⁹ ԱՌԵԼԵԱՆՆ

⁹⁰ ԲՕՐ

⁹¹ ԲԼԵՈՎՕՔՆ

⁹² ԲԵՐԵՆԵԱԼ

⁹³ ԳԳՄՈՎՍԵՍԻ

⁹⁴ ԲԱՎՈՒՐՆ, ԳՕՐՆ

⁹⁵ ԳՏՈՆԱԽՄԲՈՒԹԵԱՆ

⁹⁶ ԲԳՆՈՐՈՅՍ

⁹⁷ ԳՆԻՔ

⁹⁸ ԲԳԳԽՈՐԽՈՒՐԴ

⁹⁹ ԳԳՕՂՔ

¹⁰⁰ Գ ՃՇՄԱՐՏՈՒԹԻՒՆՆ

րէ, եւ նիւթական եկեղեցիս յաննիւթն փոխարկի, եւ անցաւորս եւ եղծականս յանանցն եւ յանեղծ¹⁰¹ փոփոխի, եւ հարսնացեալ ընտրօինս մեր միանայ ընդ փեսային, եւ լինի Աստուած ամենայն յամենայնում:

Արդ՝ յետ յարութեան Էիցս եւթն աւր վճարեմք, որ է ԽԹ.ի (49) խորհուրդ եւթն դարուս, եւ յորժամ յութերորդն մտանեմք, որ է յիսներեկն, որ զհանդերձեալ աներեկ աւուրն ութերորդի նկարեմք¹⁰² զխորհուրդն, եւ որպէս աներեկ աւրն մի է եւ ոչ ունի փոփոխումն եւ կրկնուած, եւ ոչ է հնար այլ երեկոյանալ եւ¹⁰³ կամ Բ. եւ¹⁰⁴ կամ Գ. եւ կամ այլ¹⁰⁵ աւելի լինել¹⁰⁶, այսպէս¹⁰⁷ եւ յայսմ¹⁰⁸ աւուր ոչ է հնար աւելի քան զմի¹⁰⁹ աւր¹¹⁰ տաւնել, եթէ ոք յանդգնի, եղծանէ¹¹¹ զաներեկին խորհուրդն, որ հանդերձեալն է:

Ահա տե՛ս, եղբա՛յր, թէ որպիսի մեծ եւ ահագին խորհրդով փակեալ կայ աւրս այս պենտէկոստէի¹¹², զի զայդ քաջ գիտես, թէ միակն յերկուս հատանի, չէ միակ, եւ թէ յորելեանն¹¹³ քան զյիսուն թիւն աւելնայ¹¹⁴, չէ յորելեան, այլ անկաւ¹¹⁵ յազատարար շնորհէն եւ յոչ ինչ փոխեցաւ, զի յիսնութենէն արտաքս ելաւ եւ թէ հանդերձեալն, որ ութերորդ կոչի, եւ աներեկ¹¹⁶, ինն դառնայ կամ տասն, ապա չէ ութերորդ եւ չէ աներեկ, եւ թէ աներեկ եւ այլ աւր հնար կա փոխել զնա, ապա ամենայն գրեալքն սուտ են եւ ոչ ինչ, զի յետ անցաւորիս¹¹⁷ եւ ապականացուիս, այլ անցաւոր եւ եղծական ոչ ունիմք ժամանակ եւ չկա այլ ճշմարտութիւն: Ահա այսպիսի անհնարին իրաւք փակեալ կայ օր պենտէկոստէիս եւ ոչ գոյ հնար այլ աւր խառնել¹¹⁸ ի սա եւ ութ առնել:

¹⁰¹ ԲԳ յանեղծն

¹⁰² Բ կատարեմք, Գ կատարեմ

¹⁰³ Գ չիք

¹⁰⁴ Գ չիք

¹⁰⁵ Գ չիք

¹⁰⁶ Գ լինիլ

¹⁰⁷ ԲԳ որպէս

¹⁰⁸ Գ այսմ

¹⁰⁹ ԲԳ զմին

¹¹⁰ ԲԳ չիք

¹¹¹ Բ եղծանէ չի/ս եւ եղծանէ

¹¹² Գ պենտէկոստէի

¹¹³ Գ եւ թէ յորելեանն յերկուս հատանելի չէ չի/ս յերկուս հատանի, չէ միակ, եւ թէ յորելեանն

¹¹⁴ Բ յաւելնայ, Գ աւելանայ

¹¹⁵ ԲԳ անգոյ

¹¹⁶ ԲԳ աներեկն

¹¹⁷ ԲԳ յետաւորիս չի/ս յետ անցաւորիս

¹¹⁸ Գ խառնիլ

Արդ՝ ո՛վ դու հոգիասեր, որ տգետ եւ անընտրողաբարուք, պատիւ խոկալով Հոգւոյն, ուր աւր¹¹⁹ տաւնես եւ զմեծ շնորհն Աստուծոյ ի քեզ շիջուցանես, եւ հակառակ Հոգւոյն շարժիս, եւ զանբարկանալին Աստուած ի մեծ դառնութիւն շրջես: Ուր թուովդ գլխունն ապականես, եւ յոբելեանէն¹²⁰ խորհրդոյն, որ է ազատութիւն՝ զրկիս եւ զհանդերձեալ աներեկ աւուրն պատկեր փոփոխելի եւ եղծական ցուցանես: Ահա, կշռեա՛ եւ տե՛ս, թէ գո՛յ չափ մեծի վնասող, կամ կարե՛ս բառնալ զայդ ի գլուխդ: Եթէ ասես, թէ մեծամեծ ազգն այն են, որ զայս առնեն ուր աւր տաւնելով¹²¹: Ո՛վ յիմար, ի մարդիկ մի՛ հայիր, այլ յԱստուած եւ յաստուածային խորհուրդն հայեցիր¹²², զի այն զաւրաւոր եւ գեր ի վերոյ է քան զմարդիկ: Տեսե՛ր եւ ծանեար, արդ՝ գո՛յ հնար զմի աւրն ուր բաժանել, ոչ թէ Աստուած խորհրդակից զբազումս առնէ, թեպէտ եւ Իսրայէլեան ազգն անթիւ էր, բայց Մովսէսի միայն յայտներ զխորհուրդն: Արդ՝ մի՛թէ քեզ աւելի ծանուցաւ¹²³ Աստուծոյ խորհուրդն: Դու ընդէ՛ր դպնիս¹²⁴ եւ ընդ հակառակսն ելանես: Ստուգիւ իմացի՛ր, զի ամենայն, որ գիտէ զայս խորհուրդ եւ ոչ առնէ, այլ եղծանել ջանայ, նա յանգերծանելի պատիժն մատնելոց է, եւ նորա յանցմանն թողութիւն ոչ է հնար՝ ո՛չ աստ եւ ո՛չ ի հանդերձելումն: Մեք այլ ազգաց չենք ընտրող, բայց զոր հարքն մեր¹²⁵ կարգեցին, եւ Հոգին Սուրբ յայտնեաց նոցա, եւ սուղ ինչ վերջնոցն ոչ է պատշաճ եւ ոչ ումեք¹²⁶ հնար անցանել ընդ այն, եւ թէ¹²⁷ անցանեմք¹²⁸, ընդ հոգեմարտ հերձուածողացն եւ ընդ սատանայի դատապարտիմք: Գիտեմ, զի ասես, թէ ընդէ՛ր զայլ տնաւրինական տաւնսն ուր աւրով պատուեմք¹²⁹, եւ զՅարութեանն՝ Խ., եւ զայս՝ մի: Ո՛վ իմաստունդ, այլ տաւնքդ վասն մարմնառիկ տնաւրենութեան¹³⁰ Որդւոյն Աստուծոյ է տաւն, եթէ¹³¹ զբովանդակ ամենայն տաւն կատարեմք, ոչ է անտեղի: Բայց զազատարար զՅարութիւն Հոգին ունի եւ նա ի խորհուրդ յոբելինին եւ յիսներեկ աւուրն՝ մին աւր իջաւ ի Վերնատունն եւ

¹¹⁹Գ.չ/ք

¹²⁰Ա յոբելեան

¹²¹Ա տաւնէն

¹²²Գ հայիր

¹²³Գ ցուցաւ

¹²⁴Տե՛ս ՆԲՀԼ, նաեւ՝ գոռոզանալ, դժկամակիլ:

¹²⁵ԲԳ մեր հարքն յի/ս հարքն մեր

¹²⁶ԲԳ ունիմք

¹²⁷Բ եթէ

¹²⁸Ա անցանիմք

¹²⁹Բ պատվեմք

¹³⁰Բ տնաւրենութեանն

¹³¹Գ թէ

ազատեցոյց զբնութիւնս բանական, եւ այն տաւն Հոգւոյն Սրբոյ է եւ Պենտէկոստ, եւ յոբելեան վասն այն կոչի, որ ընդ յիսունն ոչ անցանի, այլ տաւն էր յոբելեան եւ Պենտէկոստ ոչ կոչի, բայց յայս տաւնէս, եւ զհանդերձեալ աներեկ աւուր խորհուրդն այսաւր բերէ յինքեան եկեղեցի, զի որպէս յոբելեանն թողութիւն կոչի, եւ Հոգին Սուրբ ազատարար է, յայնմ աւուր առնումք զմեծ ազատութիւն¹³² ի Հոգւոյն եւ անդ գտանելոց ենք հասարակաբար զթողութիւն. եւ նա է ճշմարիտ յոբելեանն, զի յոբելեանք եւ տաւնք յայնմ աւուր խորհուրդն կարգեցաւ եւ, զոր աստ ունիմք, յուսով է եւ առհաւատչեայ զճշմարիտն անդ ընդունելոց ենք: Ահա վասն այսր ամենայնի մի աւր կարգեցաւ տաւն Սրբոյ Հոգւոյն: Վասն որոյ երկրպագենք աւուրս շնորհի եւ փառաւորենք զՀոգին Աստուած եւ պաշտենք զյիսներեկս¹³³ զայս, որ կարող է ազատել զիս ի դառն եւ յանհնարին¹³⁴ կապից մեղաց իմոց եւ եղեալ զերեսս իմ ի վերայ մոխրոյ, անբաւ շնորհակալութեամբ աւրինեմ զիմ փառաւորեալ հարքն եւ զիմ աղքատ եւ կրսեր վարդապետքն, զիմ պարսաւալից եւ նախատակոծ նախնիքն, որք այսպիսի աստուածեղէն եւ լուսաւոր կարգաւք լցին զՀայաստանս եկեղեցի: Որոց վարձ զանճառելին տացէ Հոգին Աստուծոյ, զոր ակն ոչ ետես եւ ունկն ոչ լուաւ եւ ի սիրտ մարդոյ ոչ անկաւ: Եւ նմա գոհութիւն անբաւ բիւրաւորաւք անհատ եւ անվճար¹³⁵, յայժմուս եւ յապագային ի բոլոր մասանց արարածոց:

Բայց զայս ծանի՛ր, ո՛վ բարեմիտ եղբայր, գուցէ ասիցես, մի՞թէ հայրապետ¹³⁶ Հայոց սուրբն Ներսէս ո՛չ էր տեղեակ բանին ճշմարտութեան: Այո՛ եւ եւս վկայեմ, բայց ի խորհուրդ սիրոյ երգեաց զշարականքն Հոգւոյն Սրբոյ, այլ յետոյ ի խորհուրդ մտեալ եւ ի միտս եկեալ եւ զիտացեալ, թէ յո՛յժ մոլորութիւն է զայս առնել, եւ ի բաց թողեալ զերզն զայն, զի ոչ կատարեաց, եւ թէ հակառակիս, թէ ճշմարիտ կատարեալ ութաւրեայ տաւնէ, մի՞թէ ոչ ունէր կարողութիւն կամ զաւրութիւն, որ զերիս¹³⁷ աւուրսն այլ էր երգեալ, բայց վասն մեծ հայեցողութեան ի բաց հրաժարեցաւ, զի անսխալ միայն ինքն է, որ զամենայն արինաբանութիւնս ընդունի յամենայն արարածոց իւրոց, արինեալն¹³⁸ յաւիտենից յաւիտեանս¹³⁹. ամեն:

¹³² Բ զազատութիւն

¹³³ Գ յիսներեկս

¹³⁴ Գ անհնարին

¹³⁵ Բ յանվճար

¹³⁶ Բ հայրապետն

¹³⁷ Բ զԳ.իս

¹³⁸ Բ Գ չիք

¹³⁹ Բ Գ յաւիտեանս յաւիտենից չի/ս յաւիտենից յաւիտեանս

GAYANE TERZYAN

**STEP'ANOS ŌRBELEAN
THE "CAUSE" OF THE PENTECOST
(THE HOLIDAY OF THE HOLY SPIRIT)**

Key words: Step'anos Ōrbelean, Controversy, Holy Spirit, Theology, Pentecost, Armenian Church, Manuscript.

Step'anos Ōrbelean's (1250-1303) extensive theological *Controversy Against the Diophysites* is one of his important works, completed in the final year of his life, 1302. It was published in Constantinople in 1756. However, the chapter entitled "The 'Cause' of the Holiday of the Holy Spirit" is absent from the edition, wherein the author rejects the eight-day celebration of the Pentecost, remaining faithful to the centuries-old tradition of the Armenian Church.

Presumably, until the 12th century, the Armenian Church observed the Pentecost with a one-day celebration. Later, under the influence of the Chalcedonian Church, the Armenian Church adopted the eight-day celebration of the Pentecost, a tradition that has been preserved to this day.

In this article, we present the critical edition of the chapter "The 'Cause' of the Holiday of the Holy Spirit" based on three manuscripts preserved in Matenadaran.

ГАЯНЕ ТЕРЗЯН

**СТЕПАНОС ОРБЕЛЯН
«ПРИЧИНА» ДНЯ СВЯТОГО ДУХА**

Ключевые слова: Степанос Орбелян, возражение, Святой Дух, богословие, сошествие Святого Духа, Армянская Церковь, рукопись.

Труд Степаноса Орбеляна (1250-1303 гг.) «Возражение против диофизитов», написанный им в последний год жизни – одно из самых важных его сочинений. Он был издан в Константинополе в 1756 году. В издании отсутствует последняя глава – ««Причина» Дня Святого Духа», в которой автор критикует восьмидневное празднование Дня Святого Духа (Пятидесятница). Предположительно до XII века Армянская Церковь отмечала День Святого Духа одnodневым празднованием. Позднее под влиянием Халкидонской Церкви в Армянскую Церковь вводится восьмидневное празднование, сохранившееся до сих пор.

В статье представлен критический текст главы ««Причина» Дня Святого Духа», составленный по трем рукописям, хранящимся в Матенадаране им. Месропа Маштоца.